

TYÖVÄENOPISTOISTA KANSALAI SOPISTOIKSI

Kosti Huuhka: Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia. Kansalais- ja työväenopistojen liitto 1990. 575 s.

Kosti Huuhka, tutkimuskohteensa yliverinen asiantuntija, on saattanut ison urakan voitolliseen päätökseen. Kansalaisopistojen kahdeksasta vuosikymmenestä on nyt yksissä kansissa kokonaisesitys, jossa kehitysvaiheiden perusteellinen ja luotettava kuvaus jakautuu tasasuhteisesti opistojen perustoiminnan, valtakunnallisen oppilaitosjärjestelmän ja järjestöksi organisoituneen opistoliikkeen kesken.

Huuhkan tutkimustapa kiinnittyy lujasti tiedossa oleviin tosiasioihin ja tapahtumien faktiseen kulkuun. Tutkijan tulkitseva, jäsentävä ja merkityksiä arvioiva ote tulee näkyviin siinä, mitä valtavasta ainesmassasta on seulottu esitettäväksi ja miten se puolestaan on järjestetty ajallisiin ja sisällöllisiin yhteyksiinsä. Havainnoista tehdään myös — tietojen luotettavuutta kriittisesti arvioiden — yleistäviä päätelmiä, mutta ne rajoittuvat enimmäkseen kulloisiinkin lähiyhteyksiin. Niinpä aatehistoriallisten virtausten tarkastelu on alistettu ensisijaisesti tapahtumahistorialliselle lähestymistavalle: tehtävänäkemyksen ja toimintaperiaatteiden muuttumista käsitellään sitä mukaa kuin opistoväen omat pohdinnat tulevat esille esimerkiksi valtakunnallisissa keskusteluissa ja periaatelausumissa.

Valittuun tarkastelutapaan liittyy tekijän pitkälle menevä pidättyminen persoonallisista arvioinneista. Näin käsitetty objektiivisuus on viety läpi tyylikkäästi mutta sikäli kuin kysymyksessä

on pyrkimys välttää subjektiivisten tulkintojen ansoja, olisi vähempikin tekijän äänen häivyttäminen mielestäni riittänyt. En tarkoita, että esitustavasta puuttuisivat persoonalliset sävyt. Ne tulevat esille mm. opistotyön pioneerien osuissa luonnehdinnoissa. Poimin näytteen: ”Yhteistointa ei näytä häirinneen se, että Castén oli syvällinen ajattelijä ja Wuorenrinne taas lennokas improvisoiija. Mutta ehkäpä he juuri sen vuoksi tunsivat täydentävänsä toisiaan.”

Teos jakautuu luontevasti kolmeen osaan. Autonomian aika, maailmansotien välinen kausi sekä kolmannessa osassa käsitellyt sotavuodet ja niiden jälkeiset vuosikymmenet jäsentävät myös opistotoiminnan selviin kehitysvaiheisiin. Kun on kuvattava monilohkoisen toiminnan historiallista kehittymistä, on aina edessä vaikea pulma, miten yhdistää toisaalta rinnakkaisten ja toisiinsa liittyvien tapahtumien ajallinen seuranto ja toisaalta osateemojen ja tarkastelutasojen jäsentäminen kokonaisuudeksi. Huuhka on kolmen tarkastelukauden sisälläkin jakanut tarkastelunsa pääasiallisesti ajallisiin kehitysjaksoihin. Tapahtumahistoriallisen lähestymistavan kannalta ratkaisua voidaan hyvin perustella, mutta sen heikkoutena on pitkien kehityslinjojen katkeileminen ja teemakokonaisuuksien hajoaminen, kun kokoavia yhteenvetoja ei ole käytetty. Monihaarisessa kokonaisesityksessä on kuitenkin aina tehtävä kompromisseja — teipä niin tai näin, arvostelun aihetta on helppo keksiä.

Kun seuraavassa käyn teosta hiukan läpi osa osalta, en voi puolestani edetä tasasuhteisesti koko rintamalla; keskityn vain joihinkin kehityskulkuihin ja näkökulmiin.

Teoksen ensimmäinen osa alkaa tiiviillä yleiskatsauksella vapaan sivistystyön alkuvaiheisiin, kuvaa työväen varhaisia sivistyspyrkimyksiä yhteiskunnallisine taustoineen sekä etenee työväenopistoiden kehkeyttämiseen ja Tampereen työväenopiston perustamiseen (1899). Aikaisempi kuva esi- ja alkuvaiheista ei olennaisesti muutu, mutta sitä on alkulähteiden perustalla tarkistettu. Anton Nyströmin työväenopistofilosofian vaikutusta ei ylikorosteta, kuten joskus on tehty, mutta ei väheksytäkään. Sen sijaan painottuu ehkä aikaisempaa selvemmin työväenyhdistysten aktiivinen osallisuus, mikä jatkuu myös niiden muuttunutta wrightiläisistä sosialistisiksi.

Uuden vuosisadan puolella tapahtunutta opintotoiminnan laajenemista ja opistokohtaista kehittymistä ei aikaisemmin ole kuvattu näin perusteellisesti. Esitys on paikoin hyvinkin seikka-peräistä mutta paikallisen toiminnan yksityiskohdat auttavat kyllä yleistyksiinkin pyrkivää ymmärtämään, ”mitä todella tapahtui” — samalla ne lisäävät kirjan käyttöarvoa hakuteoksena.

Opistokohtaisia tietoja yhdistelemällä on koostunut kehitystrendejä osoittava yleiskuva autonomian ajan opetusohjelmista ja opiskelijoista. Alkuaikojen keskeinen erityispiirre oli luentovaltaisuus, joka sitten väheni sitä mukaa kuin opintoryhmittäinen tuntiopetus yleistyi. Kirjanpito, suomen ja ruotsin kieli, matematiikka ja laulu kuuluivat tällä kaudella useimpien opistojen ohjelmaan. Opistoja oli vuonna 1917 yksitoista ja niissä opiskelijoita noin 7500. Noin $\frac{3}{4}$ näyttää olleen ruumiillisen työn tekijöitä. Naisten osuus oli kasvanut, mutta vielä kauden lopulla miehiä oli suunnilleen yhtä paljon.

Autonomian ajan valtionapua käsittelevässä jaksossa kiinnostavat muun ohessa senaatin vahvistamat avustamisen säännöt, joilla haluttiin säädellä opetussisältöjä. Opistojen ensimmäisessä edustajakokouksessa (1917) hyväksytty ohjelma edustaa puolestaan opistoliiikkeen itse asettamia tehtävänmäärittelyä ja toimintaperiaatteita. Huuhka antaa tässäkin asiakirjojen puhua niitä liiemmin kommentoimatta.

Maailmansotien välistä aikaa tarkasteleva keskeimmäinen osa sisältää runsaasti uutta tietoa, joka valaisee niin opistoliiikkeen muotoilemien toimintaperiaatteiden kuin tosiasiallisen tehtäväkuvankin muuttumista. Olen sen vuoksi taipuvainen pitämään sitä teoksen antoisimpana osana.

Työväenopistojenkin uusi kehityskausi alkoi kansalaissodan jälkiselvittelystä — joita Huuhka kuvaa osuvin dokumenttiottein — mutta jatkuu sitten valtiollisen itsenäisyyden suomin uusien mahdollisuuksin. Valtionapujärjestelmän muotoituminen lakisäätiseksi (1927) on kuvattu tarkasti ja asiantuntevasti. Huuhka ei tässä enempää kuin muussakaan yhteydessä juuri analysoi valtion säätelyn perusteita eikä normatiivista merkitystä mutta rakentaa vankkaa asiaperustaa teoreettisemmin suuntautuvalla erityistutkimuksella.

Työväenopistojen liiton perustaminen vuonna 1919 oli alku opistoliiikkeen varsinaiselle organisoitumiselle. Liiton järjestäytymistä ja myöhempiä toimintaa käsitellään useassakin luvussa varsin yksityiskohtaisesti. Liiton historia nivoutuu merkittäviltä osin opistotoiminnan kehittymiseen, mutta joiltakin osin järjestöhistorialliset aiheet eriytyvät omaksi tarinakseen.

Uusia opistoja perustettiin itsenäisyyden ensi vuosina tiheään tahtiin mutta 20-luvun puolivälistä alkaen vauhti hiljeni. Kun opistojen määrä oli kolminkertaistunut vuodesta 1917 vuoteen 1927 (36), niin 1930-luvun lopussa niitä oli 48. Kaupungit olivat saaneet opistonsa, eivätkä kokemukset opistojen menestymisestä maaseutu-ajamissa olleet kovin rohkaisevia. Opistotoiminta pysyi luonteeltaan kaupunkimaisena.

Käytännön toiminta ei kuitenkaan laajentuneeseen enää pysytellyt niiden tehtävänmäärittysten uomissa, joiden mukaan opistot oli tarkoitettu ”etupäässä työväenluokalle” ja sen yhteiskunnallisen sivistystarpeen tyydyttämiseen. Ruumiillisen työn tekijäin osuus opiskelijoista väheni 30-luvulle tultaessa alle 50 prosenttiin (SVT) ja sellaisten sosiaaliryhmien osuus kasvoi, jotka eivät samastuneet työväenluokkaan.

Tiedot opetusohjelmien kehittymisestä ovat puutteelliset, mutta niidenkin varassa voidaan päätellä, että opetussisällöt ja osallistujarakenteet muuttuivat keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Opintopiireissä tapahtuva ryhmäopetus suuntautui enenevässä määrin kieliin, käsitöihin, kotitalouteen, liikuntaan; yhteiskunnallisten opintopiirien määrä pysyi vähäisenä. Yleisten luentojen harrastus kutistui suhteessa kokonaistuntimäärään. Osallistumisen naisvaltaistumisella — työvuonna 1938-39 oli naisia jo 68 prosenttia — oli ilmeinen yhteytensä opintoainerakenteen muuttumiseen.

Tehtäväkuvan muuttumista oireili myös tälle kaudelle ominainen yksityisten opistojen perustaminen. Kun autonomian ajalla perustetut opistot olivat yhtä lukuunottamatta kunnallisia, vuonna 1939 yksityisiä opistoja oli yhtä paljon

kuin kunnallisia. Monien opistojen ristuminen kansalais- tai vapaapistiksi osoitti jo sinänsä halua määrittellä tehtäviä uudella tavalla. Noin kolmannes yksityisistä opistoista oli vuosikymmenen päättyessä setlementtipiistoja, joilla oli oma kristillis-yhteiskunnallinen aateperustansa.

Työväenopistojen liiton vaikeudet orientoitua kentällään tapahtuviin muutoksiin tulivat esille suhtautumisessa setlementtipiistoihin. Liitto torjui kahdesti (1921 ja 1927) näiden jäsenyysohjeiden, vaikka ne saivat alusta alkaen valtionapua työväenopistolain perusteella. Pidettiin kyseenalaisena, voivatko ne uskonnollisessa hengessä toimivina täyttää opistoille asetetut tieteelliset vaatimukset. Liiton piirissä oli myös — tämä on oma lisäykseni — työväenliikkeen aktiiveja, jotka suhtautuivat epäilevästi setlementtiliikkeen pyrkimykseen rakentaa siltä ”yli yhteiskunnallisen kuilun”. Kun jäsenyys vihdoin 1939 myönnettiin, vaikuttamassa olivat järjestöllisetkin intressit: kysymys oli liiton valtuuksista edustaa kaikkia saman lain alaisia opistoja esimerkiksi suhteessa valtiovaltaan. Pelkästään pakon saneleksi ei kannanmuutosta kuitenkaan voi tulkita. Edustajakokouksen myönteinen ratkaisu, jota vain osa opistolaisjäsenistä vastusti, oli osaltaan merkki periaate- ja näkemysten muuttumisesta.

Liiton edustajakokouksessa hyväksyttiin vuonna 1930 yksimielisesti ponsi, jonka mukaan työväenopistot ovat avoinna kaikille kansalaisille näiden yhteiskunnallisesta asemasta ja maailmankatsomuksesta riippumatta. Erityinen suhde työväestöön pysyi silti edelleen keskeisenä periaatteena. Muutamien opistojen ja varsinkin opistolaiskuntien edustajat vaativat jatkuvasti työväestölle ja sen ”sosiaalisille pyrkimyksille” erityisasemaa. Vastakkaista suuntausta voisi lyhyesti nimittää kansalaisopistonäkemykseksi. Näiden keskelle asettui Castrénin muotoilema periaate- linja, joka pysyi hallitsevana 30-luvun loppuun asti.

Engelberg kaavaili jo itsenäisyyden alkuvuosi- na opistoille sellaista tehtävien ja toimintaperustan laajennusta, joka kehittäisi ne työväestölle tarkoitettuista laitoksista yleisiksi kansalaisopistoiksi. Huuhkan mukaan castrénilainen ja engelbergiläinen näkemys lähenyivät aikaa myöten toisiaan. Näin varmaan tapahtuikin. Olennaisinta kuitenkin oli, ettei käytännön toiminnassa jo etenevä kansalaisopistonäkemyksensä saanut liiton piirissä merkittävää jalansijaa vielä 30-luvullakaan.

Castrénilainen tulkinta opistotoiminnan puoleuttomuudesta hyväksyttiin opistoliiikkeen sisällä jokseenkin yksimielisesti. Sen mukaan opisto ei tullut sitoutua mihinkään poliittiseen, yhteiskunnalliseen tai uskonnolliseen suuntaan; poliittisia ja uskonnollisia kysymyksiä oli opetuk-

sessä käsiteltävä ”tieteellisellä asiallisuudella”. Tämä määräsi suhdetta työväenliikkeenkin aatteellisiin pyrkimyksiin. Tietty erityisasema työväestölle ja sen järjestöillekin liiton periaateohjelmassa kuitenkin edelleen annettiin. Castrénin arvovaltaisesti ohjaamana vuoden 1936 liittokokous hyväksyi yksimielisesti ponnit, joiden mukaan opistojen on pyrittävä olemaan läheisessä suhteessa työväestöön ja kiinnitettävä opetustyössä huomiota sellaisiin aineisiin, joiden opiskelu syventää harrastusta työväestön yhteisiin edistyspyrkimyksiin sekä kehittää yhteiskunnallista tietoisuutta.

Valtionapulaki ei asettanut työväestöä mihinkään erityisasemaan, vaikka opistojen yleisnimitykseksi otettiinkin työväenopisto. Sitoutumista perinteisiin käsityksiin merkitsi sen sijaan lakiin otettu määräys, jonka mukaan opetusta annetaan etupäässä yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa aineissa. Painotus säilyi lainsäädännössä aina 60-luvulle saakka, mutta se ei alun alkaenkaan — enempää kuin valtionavun ehdot yleensä — näytä estäneen opistojen ohjelmien kehittymistä omilla suunnillaan.

Valtionapupykälän soveltaminen oli poliittisestikin liberaalia. Huuhkan kuvaamat pari puuttumista opistojen yksittäisiin ohjelmakohdettiin, kuten Marxia käsittelevään luento-ohjelmaan, heijastelevat oikeistoradikalismia, mutta ne näyttävät jääneen irrallisiksi ylilyönneiksi. Oma tutkimustehtävänsä olisi selvittää, miten opistot ja muut vapaan sivistystyön organisaatiomuodot itse suhtautuivat 30-luvun poliittisiin virtauksiin.

Kolmannen osan käsittelemät vuosikymmenet 1940-79 jakautuvat omiin, selvästi jäsentyviin kehityskausiinsa. Viimeisin neljännesvuosisata ulottuu jo monen opistotyössä nykyisin toimivan omakohtaisesti kokemiin vaiheisiin. Tapahtumien ajallinen läheisyys tarjoutuukin yhdeksi perusteluksi sille, että Huuhka on 60- ja 70-luvulle tultaessa selvästi vähentänyt periaatekysymysten tarkastelua ja kehityskulkujen yleistä linjoittamista.

Sotavuodet toivat opistoille toimintaa monin tavoin rajoittavien olosuhteiden lisäksi poikkeuksellisia tehtäviä yleisestä henkisestä huollosta aina ”Itä-Karjalan haasteisiin”. Huuhkan esitystavan toteava asiallisuus on erityisen hyvin oikeuksissaan sota-ajan, samoin kuin välirauhaa seuranneen hämmennyksen kuvaamisessa.

Poliittiset muutospyrteet ulottuivat heti sodan jälkeen opistolaitoksenkin valtakunnalliseen suunnanhakuun — opistojen perustoimintaan niillä tuskin oli suurta vaikutusta. Kansandemokraattiset työväenopistoaktiivit vaativat mm.

liiton edustajakokouksessa 1946 perusteellista suunnanmuutosta; tavoitteena oli työväenhenkisyys, mikä uuden tulkinnan mukaan tarkoitti, että opetuksen tuli tukea työväenjärjestöjen — eikä siis vain työväestön — pyrkimyksiä. Edustajakokouksen hyväksymät ponnet eivät vastanneet jyrkempiä vaatimuksia, mutta nekin tähdensivät työväelle ominaisen ilmapiiirin ja sivistystarpeiden huomioonottamista sekä luottamuksellista yhteistyötä työväenjärjestöjen kanssa. Liiton periaatelausuma oli nyt jyrkemmin ”työväenhenkisen” kuin edellä mainitut vuoden 1936 ponnet.

Samoille linjoille asetettiin vuonna 1945 asetettu työväenopistokomitea, jonka mietintö valmistui aivan vuoden 1948 alussa. Mietintöä ohjaa se peruskäsitys, että opistot on tarkoitettu nimenomaisesti työväestölle. Kuvaavaa on, että kun komitea esittää opistotoiminnan laajentamista maaseudulle, se perustelea esitystä maaseudun työväestön sivistystarpeilla. Työväenhenkisyyden rinnalle asetetaan kuitenkin puolueettomuuden periaate, jonka Castrénin tapaan katsotaan toteutuvan noudattamalla opetuksessa ”kasvatustopillisia” ja ”tieteenomaisuuden” vaatimuksia. Laki- ja asetusluonnoksissaan komitea ei tuonut esille työväestön ensisijaisuutta, mutta yhteiskunnallisille aineille se esitti suosituimmuusasemaa valtionavun kohdentamisessa; tähän tähdättiin mm. opettajien palkkausta ja opintopiirien kokoa koskevilla erityisohjeilla.

Komitea teki monia huomionarvoisia esityksiä mm. opettajainvalmennuksesta ja opistodidaktiikan kehittämistä. Se teki myönnytyksiä ammattisivistävän opetuksen suhteen, vaikka ei pitänyt tutkinto-opintoja opistojen luonteeseen kuuluvina. Mietinnön kohtaloksi tuli kuitenkin jäädä historiaan ennen muuta työväenhenkisyyden ja yhteiskunnallisten aineiden ensisijaisuuden viimeisenä, häviöön tuomittuna linnakkeenä.

Mietintö antoi virikkeitä opistojen tehtävistä ja toimintaperiaatteista käydylle keskustelulle, joka jatkui 50-luvun puoliväliin. Kysymys työväestön erityisasemasta oli siinä kuitenkin sivujuonne, joka tähän keskusteluun sitten kuihtui. Kritiikki kohdistui ennen muuta siihen ristiriitaan, joka oli kasvanut toisaalta opistoliikeyn ja varsinkin valtionapunormien tehtävämäärittelyjen ja toisaalta muuttuvien opetusohjelmien ja osallistujien valinnoillaan ilmaisemien tarpeiden välille. Yhteiskunnallisten aineiden vähäistä harrastusta ei haluttu ottaa opetussuunnitelmien tekijäin eikä opetuksen viaksi. Silloinen nuori rehtori Kosti Huuhka viittasi spontaanin harrastuksen suuntautumiseen ja kysyi: ”Jos ihmiset ... haluavat täydentää käytännöllisessä elämässä tar-

vitsemiaan tietoja ja taitoja tai etsiä erilaisista harrastuksista rikkautta elämäänsä, eikö tällaisia pyrkimyksiä olisi kaikin mokomin pyrittävä tukemaan?” (Kansansivistys 2, 1951, s.11. Historiantekijä ei ole tässä, enempää kuin muallakaan siteerannut omia aikaisempia tekstejään — ainostaan tässä on edes viitattu niihin.) Radikaalit ehdotukset suuntautumisesta ammatti- ja kouluopintojen järjestämiseen jäivät tässä vaiheessa yksittäisiksi poikkeamiksi.

Huuhka on seulonut keskustelusta olennaisimman ja valaissut sen yhteiskunnallista muutostaustaa. Täydennykseksi lisää, että ”työväenopiston kriisiin” sisällytettiin joissakin puheenvuoroissa myös toiminnan oppinnollisen tason kyseenalaisuus, opetustavoitteiden selkeyttämättömyys ja taipumus tyytyä viiheelliseen ”ajankuluun” (Harya). Kritikoitiin myös sitä, että opetussuunnitelmat laaditaan ”vähemmän vastuksen lain mukaisesti” (Okkeri). Keskustelu viittasi lainuudistuksen tarpeellisuuteen ja hiljensi valtion toimien odotteluksi.

Lainsäädännön uudistus lykkäytyi aina 1960-luvulle. Sillä välin opistojen ohjelmat monipuolistuivat edelleen, etääntyivät opistoliikeyn perinteisestä tehtävämäärittelystä ja asettivat valtionapuehtojenkin venyvyyden koetukselle. Vuonna 1963 voimaan tullut laki kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta oli pitkälle jo vauhtiin päässeen kehityssuunnan laillistamista. Valtioavun ehtoissa ei enää mainittu erikseen mitään oppiaineita ja tehtävät määriteltiin väljästi. Lakiin ja asetukseen sisältyvät uudistukset paransivat monella tavoin opistojen toiminta- ja kehittämismahdollisuuksia; valtion perusavustus nousi nyt 70 prosenttiin hyväksytyistä menoista. Jo ”kansalaisopiston” pääsy lain nimeen viittaa näkemysten muuttumiseen — ”työväenopiston” säilyttäminen siinä oli myönnytys perinteelle.

Koko sodanjälkeisen kauden merkittävin muutosprosessi oli opistojen määrän valtava kasvu vuosina 1963-69. Muutamaa poikkeusta lukuunottamatta uudet opistot perustettiin maalaiskuntiin ja melkein poikkeuksetta kunnat nimittivät opistonsa kansalaisopistoiksi. Vasta tämän ekspansiojälkeen, jota Huuhka luonnehtii maaseudun valloituksiksi, opistolaitoksesta tosiasiallisesti tuli kaikkien väestöryhmien opistomuoto. Osallistujarakenteiden ja toimintaympäristön muutosten myötä muuttuivat myös opinto-ohjelmien rakenteet.

Lainuudistus edisti väylänavaajana merkittävästi opistotoiminnan laajentumista maaseudulle. Selitystaustaksi on kuitenkin otettava, kuten

Huuhkakin toteaa, maaseudun muuttuminen kokonaisuudessaan, väestön uudet oppimistarpeet, kuntien tehtävien laajentuminen jne. Maaseudun perinteisen sivistystyön ja kansalaisopistojen suhde on monisäikeisempi kuin Huuhkan lyhyestä esityksestä saattaisi päätellä.

Opiskelijamäärien kasvusta, osallistujaraken- teiden muuttumisesta ja opetuksen kehityksestä on kolmannella tarkastelukaudella ollut käytet- tävissä aikaisempaa parempaa lähdeaineistoa ja kokonaiskuva on siten kattavampi ja luotetta- vampi. En esittele sitä tässä. Valtionhallinnon ke- hittymistä ja valtionapujärjestelmässä vuoden 1963 jälkeenkin tapahtuneita muutoksia on ku- vattu valmisteluineen ja taustoineen tiiviisti mutta täsmällisesti. Kun puheeksi tulevat 70-luvun jälkipuolella alkaneet menojen kasvun rajoittamistoimet, saa myös opistoväen vastarinta ymmärtämystä osakseen.

Liiton sodanjälkeisen toiminnan tarkastelussa painottuvat aikaisempaa enemmän järjestön sisä- suuntaiset toiminnot. Kun kokonaisesitykseen on sisällytetty liitonkin historia, siinä on ymmär- rettävästi sijansa myös sellaisilla toiminnoilla, jotka eivät läheisesti liity opistolaitoksen kehitty- miseen. Liiton piirissä käytiin kuitenkin 60- ja 70-luvuillakin periaatekeskustelua, joka olisi an- sainnut huomiota. Omalla tavallaan kiintoisa il- miö oli puoluepoliittoisuuden ulottuminen lii- tonkin toimintaan — en silti sano, että sitä olisi pitänyt historiassa käsitellä.

Otsikkoni mukaisesti olen edellä keskittynyt seurailemaan, miten työväenopistot vuosi- kymmenten mittaan kehittyivät kaikkia väestö- ryhmiä palveleviksi kansalaisopistoiksi. Katsas- tukseni ei sen vuoksi kirjaesittelynä tee oikeutta teoksen omille kokonaistavoitteille eikä sen sisäl- lön moniulotteisuudelle. Edellä esille ottamieni asiakokonaisuuksien lisäksi teoksen kussakin osassa on omina kehitysvaiheittain etenevinä jak- soinaan tarkasteltu mm. opetushenkilöstöä, ope- tustiloja ja -varusteita, opistojen hallintoa ja ta- loutta sekä opistolaistoimintaa, josta ei viime vai- heissa tosin ole paljon kerrottavaa.

Huuhkan kielenkäyttö on selväsanaista ja su- juvaa. Termien käyttö noudattaa ilmeisen tie- toisesti kunkin aikakauden omia ajattelu- ja il- maisutapoja. Lähdeviitteet ovat kohdallaan eikä niihin huku. Kirjallisuusluettelo on valikoitu. Kuvitus elävöittää mielikuvia tyylien ja toiminta- tapojen muuttumisesta. Kesäistä palloleikkiä esittävä kansikuva ei tosikon mielestä ole kaik- kein onnistunein valinta. Toimitustyön ansioihin kuuluu henkilöhakemisto. Vielä hyödyllisempi olisi ollut asiahakemisto, mutta sen pätevä laati- minen olisi ollut huomattavasti isompi työ.

On tapana puhua aukoista, joita tutkimusten pitäisi täyttää. Tässä tapauksessa aukko on ollut iso ja se on täytetty pätevästi. Niille, jotka jatka- vat kansalaisopistotoiminnan historiallista tai muuta tutkimista, teos tarjoaa sekä vankkaa tie- toperustaa että runsaasti erityistutkimuksiin joh- dattelevia teemoituksia.

AULIS ALANEN
